

Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği Ekonomik İlişkileri

Economic Relations of the Republic of Türkiye and The Soviet Union

Yılmaz AYDIN¹

DOI: 10.59445/ijephss.1340288

Atıf / Cite: Yılmaz, A. (2023). Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği ekonomik ilişkileri, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, Special Issue: 100 Years of Republic, 1-16, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1340288>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 09.08.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 01.09.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Çarlık rejiminin devrilmesine ve dünyada ilk sosyalist ülkenin kurulmasına yol açan Ekim Devrimi, dünya tarihinde dönüm noktalarından biridir. Kapitalist üretim ilişkileri yerine toplumsal mülkiyete dayalı planlı ekonominin uygulandığı Sovyetler Birliği, kuruluşundan itibaren kapitalist-emperyalist ülkeler için potansiyel bir düşmandı. Aynı dönemde Mustafa Kemal liderliğinde Anadolu’da emperyalist ülkelere ve bunların işbirlikçisi konumundaki saltanat rejimine karşı bağımsızlık savaşı veriliyordu. İlk ve tek sosyalist ülkenin lideri Lenin’e göre sosyalist olmasa da anti emperyalist mücadele verdiği için Mustafa Kemal desteklenmeliydi. Türkiye Cumhuriyeti henüz kurulmadan, Ankara hükümeti ve Sovyetler Birliği arasında yakın ilişkiler geliştirilmiş ve emperyalist ülkelere karşı işbirliği için gerekli zemin hazırlanmıştı. Emperyalist ülkelerin en önemli temsilcisi İngiltere, her iki ülke için ortak düşmandı. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında dış politikanın Sovyetler Birliği - Türkiye - İngiltere Üçgeni içinde şekillendiği görülmektedir. Buna karşılık 2. Dünya Savaşı ve sonrasında başlayan Soğuk Savaş dönemi boyunca, Türkiye ve SSCB’nin hem siyasi hem de ekonomik ilişkileri ABD ve NATO ekseninde şekillenmiştir. NATO üyesi Türkiye, iki kutuplu dünyada yaşanan krizlere rağmen, SSCB ile ekonomik ilişkilerini, kısa süreli istisnai dönemler hariç, Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Ekonomik ilişkilerin, SSCB’nin dağılmasından sonra resmi adıyla Rusya Federasyonu ile artarak devam etmesi, ilişkilerin tarihsel temellerinin güçlü olmasıyla da ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Ekonomisi, Dış Ticaret, Ekonomik İlişkiler.

JEL Kodu: O10, F10, F00

Abstract

The Soviet Union, in which planned economy was implemented instead of capitalist production relations, was a potential enemy for capitalist-imperialist countries from the very beginning. In the same period, under the leadership of Mustafa Kemal, a war of independence was waged against the imperialist countries and their collaborators, the sultanate regime. According to Lenin, the leader of the first socialist country, although Mustafa Kemal was not a socialist, he should have been supported against imperialist countries. Even before the establishment of the Turkish Republic, close relations were established between the government in Ankara and the Soviet Union and cooperation was started against the imperialist countries. England, representing the imperialist countries, was the common enemy of both countries. In this context, it is seen that foreign policy in the first years of the Turkish Republic was shaped within the Soviet Union - Turkey - England Triangle. On the other hand, the USA and NATO were influential in the economic relations of Turkey and the USSR during the Second World War and the Cold War period that started after it. Until the dissolution of the Soviet Union, Turkey, a member of NATO, maintained its economic relations with the USSR continuously, with the exception of short-term exceptional periods. Economic relations continued

¹Assoc. Prof. Dr., İstanbul Nişantaşı University, Faculty of Economics, Administration and Social Sciences, Department of Economics, yilmaz.aydin@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4297-4228.

increasingly with the Russian Federation after the collapse of the USSR. This is also related to the strong historical foundations of economic relations

Keywords: Turkish Economy, Foreign Trade, Economic Relations.

JEL Classification: O10, F10, F00

1. Giriş

Rusya, siyasi ve jeopolitik açıdan da her zaman önemli bir ülke olmuş, Türkiye ile ilişkileri de Türkiye açısından her zaman ön planda olmuştur. Osmanlı zamanında, ilk ilişkilerin 15. yüzyılda kurulduğu görülmektedir. Dağınık bir şekilde farklı knezlikler altında yaşayan Ruslar, 15. yüzyılda Moskova Knezliğinin kurulması ile birlikte merkezi bir yönetim etrafında birleşmişlerdir. Moskova Knezi III. Ivan bu tarihlere İstanbul'a elçiler göndermesi, Rus-Osmanlı ticari ilişkileri başlamıştır. Sonraki yüzyıllarda Rusya istikrarlı bir şekilde güçlenirken Osmanlı gerileme dönemine girmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Batı ile genişleyen Rusya arasında kalan Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyılın başında 1. Dünya Savaşı sırasında Rusya ile karşı karşıya kalmış ve önemli zayıflık vermişti. Ancak savaşın sonuna doğru, 1917 yılında, Rusya'da sosyalist devrim gerçekleşmiş ve yeni bir düzen kurulmuştu. İktidara gelen Bolşevikler, Çarlık döneminde yapılan anlaşmaların geçersiz olduğunu bildirmiştir. Ardından yapılan görüşmeler sonucunda iki devlet arasında karşılıklı olarak tüm düşmanca hareketlerin kesilmesine ve sınır çizgisinin tespit edilmesine karar verilmiştir. Bu dönemde, Osmanlı 30 Ekim 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış ve 1. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Bu antlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti, toprakları üzerindeki hakimiyetini büyük ölçüde yitirmiş, bu topraklar işgalci ülkelerin egemenliğine geçmeye başlamıştı. Anadolu'da işgalci kuvvetlere karşı gerçekleşen direniş kısa süre sonra Mustafa Kemal liderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanacak kurtuluş mücadelesine dönüşmüştü. Anadolu'da mücadele Yunan askeri kuvvetlerine karşı verilmekle birlikte, esas önemli düşman başını İngiltere'nin çektiği emperyalist ülkelerdi. İngiltere batılı kapitalist-emperyalist ülkelerin en güçlü temsilcisi olarak, aynı zamanda, Rusya'da Çarlık rejimi yerine kurulan Sovyetler Birliği'nin de en önemli düşmanı konumundaydı. Devrimin ilk yıllarında tek ülkede sosyalizmi yaşatma mücadelesi veren Lenin ile Anadolu'da kurtuluş savaşına liderlik yapan Mustafa Kemal arasında başlayan yazışmalarla olumlu ilişkilerin temelleri henüz Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce atılmıştı. Lenin'e göre Mustafa Kemal sosyalist bir düzeni hedeflemiyor olsa da emperyalist güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi için desteklenmeliydi. Gerek Cumhuriyetin kurulması aşamasında gerekse kurulmasından sonra Sovyetler Birliği, Ankara Hükümeti istikrarlı ve sıcak ilişkiler geliştirmiş hem siyasi hem de ekonomik konularda gerekli desteği sağlamıştır. 1930'ların sonuna kadar olumlu bir gelişme izleyen ilişkiler kısa sayılabilecek bir dönem durma noktasına gelmişse de 1960'lı yılların başlarından itibaren tekrar canlanmıştır. Bu çalışma, Türkiye ve SSCB arasında ilişkilerin ekonomik boyutu ile sınırlıdır. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci bölümünde, ekonomik ilişkilerin anlaşılması için gerekli siyasi ilişkilerin kısa tarihi ele alındıktan sonra ekonomik ilişkiler kabaca 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası şeklinde iki döneme ayrılarak incelenmiştir.

2. Türkiye ve Sovyetler Birliği İlişkilerinin Kısa Tarihi

Osmanlı-Rus ilişkilerinin tarihi, Moskova Knezliği'nin kurulduğu 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanmaktadır. Moskova Knezliğinin kurulmasının ardından, 1496-1498 yılları arasında, III. İvan tarafından ticari ilişkileri geliştirmek için İstanbul'a elçilerin gönderilmesi Osmanlı ve Rusya arasında ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. İki ülke arasında 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı devletinin güçlü olduğu dönemde, Kırım Hanlarının etkin olduğu bir ilişki söz konusudur. Türk-Rus ilişkileri 18. yüzyılda dengeli bir şekilde sürdürülürken, sonraki yüzyılda Rusların Osmanlı karşısında zaferler kazandığı ve önemli toprakları ele geçirdiği görülmektedir. Batı'nın güçlenmesi ve Rusya'nın genişlemesi dönemi, Osmanlı'nın çöküş dönemiyle örtüşmüştü. Batı, Rusya karşısında Osmanlı'yı dengeleyici bir güç olarak görmüş, Rusya ise Batı'nın güçlenmesini Türkiye ile stratejik ittifaklar

yoluyla engellemeye çalışmıştır. Osmanlı yaklaşık üç asırdır genişleyen Batı ve Rusya arasında kendi dış politikasını geliştirmek zorunda kalmıştır. Rusya'da Çarlık rejiminin devrilmesi sonrasında Sovyetler Birliği'nin kurulması ile Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğindeki bağımsızlık mücadelesi vermesi, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktasıydı. Sovyetler, Anadolu'nun, emperyalist güçlerin eline geçmesinden, kendisinin yakın ilişkiler kuracağı Mustafa Kemal liderliğinde, sosyalist olmayan ancak anti-emperyalist niteliği ağır basan bağımsız bir rejim ile yönetilmesini tercih ediyordu (Balta ve Özkan, 2016; Yılmaz ve Yakşı, 2016; Topsakal, 2016).

1919 yılında başlayan Kurtuluş Savaşı süresince Türkiye'nin ilişki kurduğu ülkelerin başında Sovyetler Birliği gelmektedir. Anadolu'da emperyalizme ve saltanata karşı Kurtuluş Mücadelesinin verildiği bu yıllarda, Rusya'da Bolşevikler ile emperyalist ülkeler ve bu ülkelerin müttefikleri konumundaki muhalif Beyaz Ordular arasında savaş yaşanıyordu. Bu dönemde, ikili ilişkiler Mustafa Kemal ile Sovyet Rusya Devriminin lideri V. İ. Lenin arasında yazışmalarla başlamıştır. TBMM'nin açılışından henüz üç gün sonra 26 Nisan 1920'te Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı mektup, aynı zamanda TBMM'nin ilk dış politika yazışmalarından birisi olarak görülmektedir. TBMM Başkanı sıfatı ile kaleme aldığı bu mektupta Mustafa Kemal, iki devleti tehdit eden emperyalist ülkelere dayanışma önerisinde bulunmuştur. Mektupta, Sovyetler Birliği'nden altın, silah, askeri teknik malzeme gönderilmesi talep edilmiş ve bunların emperyalizme karşı verilecek ortak mücadelede etkili olacağı belirtilmiştir. TBMM hükümetinin, 1920 yılının Mayıs ayında iki temsilcisini Moskova'ya göndermesi ile karşılıklı görüşmeler fiilen başlatılmıştı. Görüşmelerin ardından, 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye-Sovyet Rusya arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Bu Anlaşma ile gerek yazışmalarda gerekse görüşmelerde Bolşeviklerden öncelikle tüfek, mermi, top mermisi, mitralyöz, sahra telefonu, telsiz tertibatı, tayyare, kamyon, otobüs, otomobil ve askeri elbise talep edilmiştir (Giritli, 1970: 3; Benhür, 2008: 285; Tokgöz, 2011: 7; Yılmaz ve Yakşı, 2016: 19; Topal, 2018: 317; Aydın, 2021: 157).

Türkiye ve SSCB ilişkilerinin gelişimi tarihsel olarak üç ana döneme ayrılabilir. Birinci dönem, iki ülkenin kuruluşundan sonraki ilk 10-15 yılı kapsamaktadır. İkinci dönem 2. Dünya Savaşı'nın öncesinde başlayan ve Soğuk Savaş'ın ilk yıllarını kapsayan dönemdir. Üçüncü dönem, Türkiye'de planlı sanayileşme döneminin uygulamaya konulduğu 1960'lı yıllar ve sonrasında kapsamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında dış politikanın Sovyetler Birliği - Türkiye - İngiltere Üçgeni içinde şekillendiği görülmektedir. Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkisi, her iki ülkenin İngiltere ile ilişkilerindeki gelişmelere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Bunun temel sebebi, İngiltere'nin, 1930'lu yılların ortasına kadar, Türkiye ve Sovyetler Birliği için "ortak düşman" olarak görülmesidir. Türkiye açısından bakıldığında, bağımsızlık savaşı Yunanistan'a karşı verilmekle birlikte, Yunanistan İngiliz emperyalizminin politikaları etkisi altındaydı. Dolayısıyla, Türkiye'nin bağımsızlık savaşı esasen İngiltere'ye karşı idi. Bolşevik Devrimi ve ardından 1917 yılından itibaren tek sosyalist devlet Sovyetler Birliği'ni devirmek isteyen güçlerin başında da yine İngiltere geliyordu. Sovyetler Birliği için temel politika tek ülkede sosyalizmi yaşatmaktı ve kapitalist-emperyalist ülkelerin en önemli temsilcisi konumundaki İngiltere başat düşman ülkeydi. Bu durum, İngiltere'nin Türkiye ve Sovyetler Birliği için ortak düşman olması anlamına geliyordu. 1930'ların ortalarına kadar her üç ülke için önemli gelişmelerin hemen hemen aynı tarihlerde yaşandığı görülmektedir. Birincisi, 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği önemli iki anlaşmayı aynı günde imzaladı. Bu tarihte, Sovyetler Birliği, İngiltere ile Ticaret Anlaşması gerçekleştirirken, aynı gün İngiltere'ye karşı savaşan Türkiye ile de karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzaladı. İkincisi, 16 Aralık 1925'te Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti), Musul'u İngiltere'ye bırakma kararı aldı. 17 Aralık 1925'te ise, Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalandı. Her üç ülke için önemli ortak bir diğer tarihi gelişme ise 1929 yılı sonbaharında yaşandı. Bu dönemde, bir İngiliz Savaş Filosu İstanbul'u ziyaret etmiş, filo komutanı Ankara'da Gazi Mustafa Kemal'i ziyaret etmişti. Bu Filo'nun ziyareti, Türkiye'de yönetim tarafından önemli bir gelişme olarak kutlanmıştır. Bundan çok kısa bir süre sonra

ise Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında 1925 Anlaşması yenilendi. 1930'lu yılların ortalarına doğru bu "üçgen" içinde şekillenen politikaların niteliği değişmeye başladı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Türkiye'nin özellikle olası bir İtalyan saldırısından duyduğu endişe, Türk dış politikasının İngiltere ve Fransa'ya yönelmesine yol açtı. Başlangıçta, Fransa ile ilişkiler ön planda iken, 1930'ların ikinci yarısında İngiltere ile yakınlaşma hız kazandı (Küçük, 2005: 93-94, Tokgöz, 2011: 8; Hirst, 2013: 216; Topal, 2018: 317).

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye, tarafsızlık politikası izlemiş hem Batı hem de Sovyetler ile ilişkileri sınırlı kalmıştı. Ardından başlayan "Soğuk Savaş" yıllarında SSCB ve Türkiye ilişkilerinin, her iki ülkenin Batılı ülkeler ile yaşadıkları gelişmelere bağlı olarak değişiklik gösterdiği görülmektedir. "Samimi dostluk", İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce bozulmaya başlamıştı. Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı V. Molotov'un, Moskova'daki Türk büyükelçisi S. Sarper'e 1925'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini ve yeni bir anlaşmaya hazır olduğunu bildirmesi üzerine iki ülkenin ilişkileri yeni bir döneme girmiş oldu. Sovyetler Birliği, Türk Boğazları üzerindeki denetimi düzenleyen Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi başta olmak üzere yeni talepler ileri sürmüştü. Bu talepler, Ankara tarafından reddedildi. Bu gelişme, İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalma politikası izleyen Türkiye için "yalnız" kalma anlamına geliyordu. Sonraki yıllarda, Türkiye'nin bu yalnızlıktan kurtulmak ve Batılı ülkelerle ilişkileri geliştirmek için yoğun bir çaba içine girdiği görülmektedir. Bu çabaya karşılık ABD'de Türkiye'ye yönelik daha aktif bir politika izlemeye başlamıştı. Washington büyükelçisi M. Ertegün'ün naaşının Missouri Zirhlisi ile İstanbul'a getirilmesi Türkiye'de yönetim tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı. ABD'nin Ankara'nın yanında yer aldığını gösteren bu gelişmeden sonra Türkiye 1947'de Yunanistan ile birlikte Truman Doktrini kapsamına dahil edildi. Ardından, Türkiye 1952'de NATO'ya katıldıktan sonra, Ankara'nın Moskova ile ilişkileri soğuk savaş politikaları ekseninde şekillenmiştir. Türkiye açısından NATO'ya katılmak askeri iş birliğinin ötesinde bir anlam taşıyordu. Buna göre, NATO üyeliği, Türkiye'nin Batı ile özdeşleşmesi, daha doğrusu Batı'ya ait olduğunun teyit edilmesi ve Batılı bir ülke olarak kabul edildiği anlamına geliyordu. Dolayısıyla Türkiye için NATO üyeliği yoluyla Batı ile olan ilişkisi, Sovyetler Birliği tehlikesinden "korunmaktan" daha fazlasıydı. Türk hükümetinin Soğuk Savaş sırasında stratejik olarak Batı ile ittifak kurma kararına rağmen, Türk-Sovyet ilişkileri tamamen kopmadı. Türkiye, 1953'te Stalin'in ölümü münasebetiyle düzenlenen cenaze törenlerine katılmak üzere Moskova'ya resmi bir temsilci gönderen Sovyet dışı bloktan tek ülkeydi. 1950'li yılların ikinci yarısında düzelmeye eğilimine giren ikili ilişkiler Türkiye'nin planlı kalkınma programları uyguladığı 1960'lı yıllarda tekrar ilk dönemdeki olumlu havasına bürünmüştü. Türkiye'de planlama kapsamında yapılan birçok tesis için SSCB'den hem maddi hem de teknik destek sağlamıştır (Giritli, 1970: 11-12; Oran, 1970: 72-73; Küçük, 2005: 261; Ertem, 2013: 174; Kurban, 2014: 255-256; Isachenko, 2021: 8-9; Kasapsaraçoğlu, 2021: 197).

1950'li yıllarda yaşanan Suriye Bunalımı, Soğuk Savaş'ın Ortadoğu'da yansımalarından biri olarak karşımıza çıkıyor. 1954 yılında imzalanan ve NATO'nun bir uzantısı görünümündeki Bağdat Paketi Ortadoğu'da gerginliği artırıyor ve bölünmeyi hızlandırıyor. Türkiye'nin 1957 yılında Suriye ile yaşadığı sınır gerginliği SSCB ve NATO arasında krizi daha da derinleştirmişti. SSCB lideri N. Hruşov, ABD'yi Türkiye'yi Suriye'ye karşı kışkırtmakla suçlarken, ABD SSCB'nin Türkiye'ye saldırması halinde Türkiye'ye yardım edeceğini açıklamıştı (Giritli, 1970: 15; Tellal, 2000: 86-87; Küçük, 2005: 511; Kasapsaraçoğlu, 2021: 201). Bu gelişmelere rağmen, Demokrat Parti'nin son döneminde Türkiye ile SSCB ilişkilerinde özellikle ekonomi alanında olumlu adımlar atılmış ve yakın ilişkiler 1960'lı yıllarda da devam etmiştir. 1960-1964 dönemi Soğuk Savaş'ta "yumuşama" süreci olarak görülebilir. 1962 yılında yaşanan Küba Bunalımı, ABD ve SSCB'nin birbirlerine karşı güç gösterilerinin sınandığı bir gelişme oldu. ABD tarafından Türkiye'ye yerleştirilen Jüpiter füzelerine karşı SSCB'nin Küba'ya nükleer füze yerleştirme kararı ile başlayan Küba Bunalımı, ABD Başkanı J. F. Kennedy ile N. Hruşov'un diplomasi trafiği ile çözülmüş ve böylece iki ülke arasında gerginlik yerini

yumuşamaya bırakmıştı. Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi karşılığında Küba'ya gönderilen füzeler geri çekilmişti. Sonraki yıllarda Türkiye ve SSCB ilişkilerinde olumlu bir gelişmeye yol açan bir başka olay Kıbrıs Sorunu olmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs'ta garantörlük hakkını kullanmak istemesi üzerine 1964 yılında ABD Başkanı L. Johnson'dan İ. İnönü'ye gönderilen tehdit dolu mektup Türkiye-ABD ilişkilerinin bozulmasına sebep olurken Türkiye-SSCB ilişkilerinde olumlu bir zemin hazırlamıştır. 1967 yılında Başbakan S. Demirel, 1969'da Cumhurbaşkanı C. Sunay SSCB'ye ziyaretler yaparak Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin gelişmesini sağlayan politikalar izlemişlerdir. SSCB, 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a düzenlediği harekate tepki göstermiş, ancak, ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı ambargo sonucunda Türkiye'nin NATO ve ABD ile ilişkileri kopma derecesine gelince, strateji değiştirerek Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermiştir (Göktepe, 2005: 442; Topsakal, 2016: 47-48; Akın, 2017: 130; Aydın, 2021: 158; Kasapsaraçoğlu, 2021: 206-207).

12 Eylül 1980 darbesinden sonra, Türkiye-SSCB ilişkileri yeniden mesafeli bir hale geldi. 1980-1991 döneminde ilişkileri belirleyen esas faktör Arap-İsrail meselesi ve İran-İrak sorunu olmuştur. ABD bölgede etkinliğini yeniden artırırken SSCB'nin Baas rejimlerini desteklemesi, Türkiye-SSCB ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. Ancak bu sorunlara rağmen 1980'lerde SSCB ile ilişkilerde de olumlu gelişmelerde yaşanmıştır. Örneğin, 1984 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği, gaz ithalatına ilişkin ilk anlaşmayı imzaladılar ve bunun bedelini Ankara, başta inşaat sektörü olmak üzere tarımsal mal ve hizmetlerle ödedi. Ayrıca, 1988'de Türkiye ve SSCB arasında hava sahası ve trafiğini düzenleyen Karadeniz FIR (Flight Information Region) hattı belirlenmiştir. 1985 yılına gelindiğinde Mihail Garbaçov yönetiminde, Perestroyka ve Glasnost politikaları ile sosyalizmin çözülüşüne yol açan yeni bir dönem başlamıştı. Bu sürecin sonunda, 1990'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi, çok partili siyasal sisteme geçmeye karar vermiş ve 1991'de Marksist-Leninist ilkeleri artık benimsemediğini açıklamıştır (Topsakal, 2016: 48; Soli ve Gökçe, 2019: 6; Aydın, 2021: 159; Isachenko, 2021:10; Kasapsaraçoğlu, 2021: 207).

3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-SSCB Ekonomik İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da çarlık rejimi sona ermiş ve Osmanlı İmparatorluğu dağılmıştı. Rusya'da 1917 yılında Ekim Devrimi ile Bolşevikler önderliğinde sosyalist bir Cumhuriyet kuruldu. İlk sosyalist ülke olan Sovyetler Birliği'nin en önemli politikası kapitalist dünyada tek ülkede sosyalizmi yaşatma çabasıydı. Anadolu'da emperyalizme karşı verilen kurtuluş savaşına verilecek destek aynı zamanda bu amaca da hizmet ediyordu. Dünyanın ilk sosyalist cumhuriyetinin lider Lenin, Anadolu'da emperyalist güçlere karşı savaşan Mustafa Kemal'in sosyalist olmamasına rağmen emperyalizme karşı ve bağımsızlıkçı bir mücadele verdiği için desteklenmesi gerektiğini ifade etmişti. Başka bir deyişle, Sovyetler Birliği tek ülkede sosyalist bir iktidarı yaşatmaya çalışırken Ankara Yönetimi'nin İngiliz emperyalizmine karşı savaşması iki ülkenin siyasal ve ekonomik iş birliğini hızlandırmıştır. 1920'lerin Türk-Sovyet dostluğu, asırlık tarihi rekabetin yalnızca Rus çarları ve Osmanlı padişahlarının emperyal hırslarından kaynaklandığı varsayımı üzerine inşa edildi. Yani 1919'a kadar rakip "Çarlık Rusyası"ydı, 1920 ile 1945 arasında ise "samimi dost SSCB" idi (Oran, 1970; Aydın, 2021; İrs, 2021; Isachenko, 2021).

Ankara ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti henüz resmi olarak kurulmadan önce 16 Mart 1921 tarihinde Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile başlamıştır. Bu Anlaşma ile iki ülke arasındaki fiili dayanışma resmiyet kazanmış ve Moskova, Ankara'nın bir yıllık bütçesini karşılamaya yetecek miktarda cephane ve altın rezervi sağlamıştır. Bu Anlaşma kapsamında Sovyetler Birliği Türkiye'ye 1921 yılında 33.275 tüfek, 327 mitralyöz, 57.986 fişek, 129.479 mermi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi, 6,5 milyon ruble ve iki askeri gemi, 1922 yılında da 3,5 milyon ruble ile çeşitli askeri malzeme ve silah göndermiştir. Sovyetler Birliği tarafından sağlanan bu savaş malzemeleri ve maddi yardımların Anadolu'da verilen mücadelenin başarısı önemli ölçüde etkilediği

aşikârdır. Dolayısıyla, 1921 yılı, Ankara ve Moskova ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Kurtuluş Savaşı döneminde samimi ve güvene dayalı ilişkiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da artarak sürmüştür. Örneğin SSCB, Ankara'da 1924 yılında sanayi ürünlerinin tanıtıldığı bir sergi açmış ve bir yıl sonra da Ruskombank yine Ankara'da şube açarak faaliyete başlamıştır. Aynı süreçte, tarım alanında işbirliğini geliştirmek amacıyla her iki ülkeden uzmanlar karşılıklı olarak incelemeler yapmışlar ve ortak çalışma için raporlar hazırlamışlardır (İrs, 2021; Hirst, 2013; Tokgöz, 2011).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türkiye ile İngiltere arasında önemli sorunlardan birisi Lozan Antlaşması ile çözüme kavuşturulamayan Musul meselesiydi. 16 Aralık 1925 yılında Milletler Cemiyeti'nin, Musul'un Irak sınırlarında kalması gerektiği yönündeki kararını açıkladı. Bir gün sonra, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te SSCB ve Türkiye arasında Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Bu Anlaşma, bir anlamda Musul meselesinde Türkiye aleyhine alınan kararın etkisini azaltacak bir dış politika başarısıydı. Saldırmazlık konusunda bir ilk olduğu için ayrıca önem taşıyan bu Anlaşmaya göre taraflar birbirlerine karşı, parasal ve ekonomik antlaşmalara katılmayacaklardı. Ardından 1927 yılında Ankara'da Ticaret ve Deniz Ulaşımı Antlaşması imzalandı. Böylece, iki ülke arasında ulaşım, iletişim ve ticaretin önündeki engeller kalkmış ve ekonomik ilişkiler hız kazanmıştı. Bu dönemde Türkiye ve SSCB arasında bir taraftan siyasi anlaşmalar yapılırken diğer taraftan da ekonomik ilişkiler geliştiriliyordu. Türkiye ile SSCB'nin yakın ilişkileri, 1930'lu yılların ikinci yarısına kadar devam etmişse de Montrö görüşmeleri sürecinde Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşması, SSCB'yi rahatsız etmişti. 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin, İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması, Ankara ve Moskova arasındaki mesafenin daha da açılmasına sebep oldu. Ankara, artık Moskova ile ilişkilerini, 1920 ve 1930'lardan farklı olarak, Batı ile kurduğu ittifak ilişkisi üzerinden değerlendirmeye başlıyordu (Behür, 2008; Tokgöz, 2011; Korhan, 2012; Balta ve Özkan, 2016).

Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkiler tarafından belirlendiği görülmektedir. Başka bir deyişle, iki ülke arasında siyasi ilişkilerin olumlu geliştiği dönemlerde ekonomik ilişkiler ve ikili ticaret artarken, olumsuz olduğu dönemlerde tersi yaşanmaktadır. 1923 yılında yaklaşık 2,8 milyon dolar düzeyinde gerçekleşen dış ticaret hacmi, 1925 yılında 5 milyona ve 1938 yılında ise yaklaşık 10,5 milyon dolara yükselmiştir (Tablo 1). Ayrıca Şekil 1'de de görüldüğü gibi 1930'lu yılların ikinci yarısına kadar Türkiye'nin Rusya ile hem ihracatının hem de ithalatının payı da düzenli bir şekilde artmıştır. 1923 yılında Türkiye'nin SSCB'ye ihracatı toplam ihracatının %2'si iken bu oran 1932 yılında %5,2 ve 1937 yılında %4,7 düzeyindedir. Benzer şekilde SSCB'den yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı da 1923 yılında %2,1 iken hızla artmış ve 1937 yılında %6,2'ye yükselmiştir. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında, Rusya ile gerçekleştirilen dış ticaretin iyice daraldığı ve neredeyse durma noktasına geldiği gözlenmektedir. Bu yıllarda Türkiye'nin Rusya'ya ihracatının toplam ihracat içindeki payı %1'in altında seyrederken Rusya'dan neredeyse hiç ithalat yapılmamıştır. Türkiye ile SSCB arasındaki ticaret ancak 1960'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde planlı döneme geçişle birlikte canlanmıştır. 1963 yılında başlayan beş yıllık planlama dönemlerinde Türkiye'nin SSCB ile ihracatı ve ithalatının payları önemli oranda artma eğilimine girmiştir. Örneğin, Türkiye'nin SSCB'ye ihracatının toplam ihracat içindeki payı ilk kez 1967 yılında %5'in üzerine çıkmış ve sonraki yıllarda da birkaç kez bu orana ulaşmıştır. Benzer şekilde Rusya'dan gerçekleştirilen ithalatın toplam ithalat içindeki payı da 1972 yılında %7,7 değeri ile en yüksek değerine yükselmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden hemen sonra daralmışsa da 1980'li yılların sonuna doğru tekrar canlanma eğilimine girmiştir.

Tablo 1: Türkiye -Sovyetler Birliği Arasında Dış Ticaretin Gelişimi

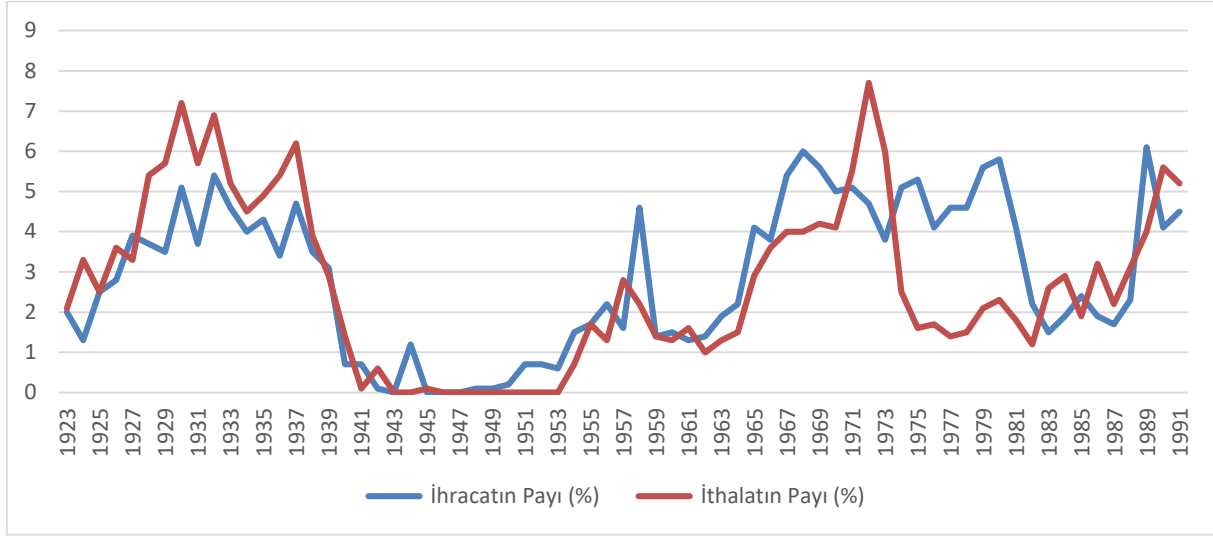
Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)
1923	1 040	1 824	1957	5 504	11 208
1924	1 041	3 305	1958	11 343	6 914
1925	2 611	3 263	1959	4 804	6 593
1926	2 712	4 418	1960	4 886	5 961
1927	3 175	3 513	1961	4 473	8 358
1928	3 283	6 137	1962	5 465	6 414
1929	2 614	7 039	1963	7 086	8 847
1930	3 611	4 998	1964	9 040	7 911
1931	2 218	3 427	1965	18 851	16 507
1932	2 575	2 814	1966	18 474	25 850
1933	2 687	2 360	1967	28 412	27 495
1934	2 886	3 099	1968	29 868	30 189
1935	3 300	3 439	1969	29 968	33 262
1936	3 154	4 005	1970	29 378	38 750
1937	5 152	5 614	1971	34 246	63 987
1938	4 079	4 674	1972	41 602	120 105
1939	3 112	2 700	1973	50 389	125 428
1940	551	696	1974	77 462	95 027
1941	592	65	1975	73 641	73 657
1942	96	723	1976	80 991	88 957
1943	1	28	1977	80 407	81 970
1944	2 170	52	1978	105 235	68 369
1945	-	80	1979	126 733	108 238
1946	74	12	1980	168 963	182 886
1947	-	0	1981	193 688	163 636
1948	156	1	1982	124 034	106 676
1949	256	17	1983	88 706	237 654
1950	425	-	1984	138 508	313 057
1951	2 052	2	1985	190 050	220 729
1952	2 369	-	1986	140 583	352 642
1953	2 388	-	1987	169 496	306 983
1954	5 178	3 415	1988	271 408	442 621
1955	5 248	8 287	1989	704 772	625 013
1956	6 562	5 218	1990	531 139	1 247 436

Kaynak: Tüik, 2014: 459-460 ve 467-468

Cumhuriyet'in ilk döneminde, 1930'lu yıllarda, Türkiye ve SSCB ilişkilerini etkileyen önemli gelişmelerden birisi de 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova gezisidir. İsmet Paşa ile J. Stalin arasında olumlu geçen görüşmeler, iki ülkenin ekonomik ve mali ilişkilerinde yeni bir aşamanın başlaması anlamına geliyordu. Bu ziyaretin sonucunda Türkiye ile SSCB arasında kapsamlı bir ekonomik anlaşma ortaya çıktı. Anlaşma kapsamında, SSCB'nin Türkiye'ye 8 milyon dolarlık faizsiz, 20 yıl vadeli kredi vermesi kararlaştırılmıştır. Türkiye bu krediyi tarım ürünleri başta olmak üzere mal ihracatı ile ödeyecek, Moskova Hükümeti Türkiye'nin sanayileşme çalışmalarına teknik yardım verecek, uzmanlar gönderecektir. Ayrıca, Türkiye'nin bu krediyi Rusya'dan makine ve girdilerin ithalatında kullanması da anlaşma ile karara bağlanmıştı. Türkiye'de 1932'ye kadar olan dönem genelde liberal dönem olarak kabul edilir. Bu dönemde, devletin katkısıyla canlandırılmaya çalışılan liberal bir ekonomi söz konusudur. Bundan sonra dönemde ise devletin ekonomiye yoğun bir şekilde ve doğrudan müdahalesi görülmektedir. Bu bağlamda, 1930'lu yıllarda iki plan yapıldı. Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı 1932'de hazırlanmış, 1934'de onaylanarak yürürlüğe girmişti. 1934-1938 arasında uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, dünyada SSCB'den sonra ilk planlama olması sebebiyle özgünlük taşımaktaydı. İkinci planlama ise 1936'da hazırlanmış 1938 yılının sonlarına doğru yürürlüğe girmişti. İnönü'nün Moskova ziyareti sonrasında imzalanan anlaşmaya göre, Rusya'dan sağlanan kredi Türkiye'nin uyguladığı bu ilk sanayileşme programlarının gerektirdiği makine ve malzemenin Rusya'dan alınması için kullanılacaktı. 1930'lu yıllarda, Cumhuriyet yönetimi Osmanlı borçlarını ödemeye çalışırken aynı zamanda Büyük Ekonomik Bunalımın olumsuz etkilerini yaşıyordu. Ankara Hükümeti 1947 yılına kadar yeni borç almadan borçlarını ödemeyi sürdürmüştür. Böyle bir ortamda, ilk sanayileşme deneyimini yaşayan Türkiye'nin bu deneyiminde ana hatlarıyla başarılı olmasında SSCB'den alınan bu tür mali ve teknik yardımların büyük bir etkisi olmuştur (Küçük, 1985: 398-399; Kazgan, 2006: 48-60; Boratav, 2003: 59; Tokgöz, 2011: 8-9).

1930 yıllarda uygulanan planlar kapsamında hazırlanan raporda tekstil, madencilik, kimya, demir-çelik, kâğıt-selüloz vb. alanlarda yatırımlar öngörülmüştür. Bu alanlarda kurulacak fabrikalar için Sovyetler Birliği'nden sağlanan krediler kullanılmıştır. Öncelikle Kayseri ve Nazilli fabrikalarının kurulması için SSCB ile 21 Ocak 1934 tarihinde "Protokol" imzalanarak uygulamaya konuldu. Protokol, Sovyetlerin sağlayacağı teknik ve mali katkıları kapsıyordu. Böylece Sovyetler Birliği'nin yardımıyla kısa sürede Kayseri fabrikası 1935 yılında tamamlandı ve Atatürk tarafından işletmeye açıldı. Bu Türkiye'nin pamuk ipliği ve pamuklu dokuma-bez üretmeye başlayan ilk büyük ölçekli fabrikasıydı. 1930'lu yıllarda Ereğli bez, Nazilli basma, Bursa yün ipliği, Malatya pamuklu dokuma, İzmit kâğıt-selüloz, Gemlik İpek, Keçiözümlü kükürt, İstanbul cam, Zonguldak antrasit tesislerinin yapımı da benzer şekilde SSCB'nin makina, teknisyenler ve mali yardımlarıyla gerçekleşti. Ayrıca Eskişehir, Ankara ve Kayseri'de askeri malzeme fabrikaları için de SSCB'den yardım alındı. 2. Dünya Savaşı başlayana kadar Türkiye-SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler genişleyerek sürdü. Özellikle Ekim 1937 tarihinde imzalanan "Ticaret ve Denizcilik Antlaşması" ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştı. Türkiye'nin 1930'lu yıllarda, Rusya'dan kömür, petrol ürünleri, dökme demir ve hububat gibi ürünler ithal ettiği, buna karşılık SSCB'ye yün, pamuk, sebze-meyve ve canlı hayvan ihraç ettiği görülmektedir (Küçük, 1971: 218-219; Tokgöz, 2011: 9; Durmuş & Aydemir, 2016: 163; Aydın, 2021:157-158; İrs, 2021).

Şekil 1: Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile İhracat ve İthalatının Payı

Kaynak: TÜİK, 2014: 459-460 ve 467-468.

Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesi ve ardından Birleşik Krallık ile Fransa'nın buna müdahil olmasıyla başlayan 2. Dünya Savaşı, iki kutuplu bir dünyanın ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Savaşın sonunda ABD ve Sovyetler Birliği iki süper güç olarak ortaya çıkmış, NATO kurulmuş ve "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştı. Batı ile ilişkilerini henüz savaş öncesinde geliştirmeye önem veren Türkiye bu yeni "Savaşın" tarafı olarak NATO üyesi olmuştur. 2. Dünya Savaşı ve 1950'li yılların ilk yarısı Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde gerginlik dönemi olarak görülebilir. Ancak bu gerginliğin çok uzun sürmediği ve kısa süre sonra, Stalin'in ölümünden sonra tekrar canlandığı görülmektedir. İki kutuplu dünyada NATO üyesi olmakla birlikte Türkiye Sovyetler Birliği ile ilişkileri sürdürme eğiliminde olmuştur. Örneğin, 1954 yılından itibaren Rusya İzmir Enternasyonal Fuarı'nın katılımcıları arasında yer almıştır. Ayrıca 1950'lerin sonuna doğru Çayırözü Cam Fabrikası yine SSCB ile yapılan iş birliği sonucunda kurulmuş ve 1961'de çalışmaya başlamıştır. Tablo 1'de de görüldüğü gibi 1953 yılına kadar neredeyse durma noktasına gelen iki ülkenin karşılıklı ticareti artmaya başlamıştır. Türkiye'nin 1961 Anayasası ile "Planlı Kalkınma" uygulamasına geçmesiyle birlikte ekonomik ilişkiler yeniden canlanmıştır (Tellal, 2000; Tokgöz, 2011; Aydın, 2021; İrs, 2021; Kasapsaraçoğlu, 2021).

4. 1965-1991 Döneminde Ekonomik İlişkiler

1930'lu yılların sonuna doğru bozulmaya başlayan Türkiye-SSCB ekonomik ilişkileri, 1940'lı yılların ikinci yarısında durma noktasına gelmiş, ardından iyileşmeye başlamış ve 1965 yılından itibaren de önceki "dostluk" yıllarına geri dönmüştür. 1950'li yılların ortalarına doğru yaşanan gelişmeler, 1956 yılında İzmir Ticaret Odası Başkanı ve İzmirli sanayici iş adamlarının Moskova'ya davet edilmesi ile daha da ilerlemiştir. Ayrıca 1957'de İş Bankası ile SSCB arasında bir cam fabrikası kurulması için antlaşma imzalanmıştır. Bu fabrikanın kurulması için SSCB Türkiye'ye 3 yıllığına %2,5 faizle, 3,4 milyon ruble kredi açmış ve Türkiye'ye 3,5 üretilecek üründen alma garantisi vermiştir. Bunların dışında 1958 yılında Sümerbank, Sovyet Tehnoexport şirketi ile tekstil fabrikası anlaşması imzalanmıştır. İlişkilerin düzelmeye başladığı bu aşamada, yaklaşık 20 yıllık bir aradan sonra, 1959 yılında ilk kez bir Türk Bakan SSCB'yi ziyaret etmiştir. Ardından, 1960 yılı Nisan'ında Başbakan A. Menderes ve Dışişleri Bakanı F. R. Zorlu'nun SSCB ziyareti gündeme gelmişti. Daha sonra ise Hruşov'un Türkiye'ye ziyareti bekleniyordu. Ancak planlanan bu üst ziyaretler gerçekleşmeden 27 Mayıs 1960 Türkiye'de Silahlı Kuvvetler ülke yönetimine el koymuş ve Demokrat Parti dönemi sona ermiştir (Tellal, 2000; Kurban, 2014; İrs, 2021).

1950’li yılların ikinci yarısı Türkiye ekonomisinin kriz yaşadığı yıllardı. 1954-1961 yıllarında, Demokrat Parti’nin liberal ekonomi politikası bir anlamda iflas etmiş ve dış ticaret açıkları kronik hale gelmişti. İktidara geldikten sonra ilk dört yılda Marshall Yardımları sayesinde özellikle tarımda önemli yatırımlar gerçekleştiren ve önemli başarılar elde eden Demokrat Parti (DP) 1954 seçimlerinde daha güçlü bir şekilde tekrar seçimleri kazanmıştı. Ancak DP’nin uyguladığı politika, temelde yabancı sermaye ve kredi desteğine dayanıyordu. Liberal dış ticaret artan ve büyüyen dış açıklara yol açmış ve bu dış açıklar ekonomiyi kırılgan hale getirmişti. Bu gelişmeler, DP’nin dış ticaret rejiminde kontrol ve korumacı politikalara yönelmesine sebep olmuştu. Dış yardımların devam etmesi için IMF tarafından ileri sürülen koşullar DP tarafından kabul edilmemiş, bunun yerine, Milli Korunma Kanunu yürürlüğe konularak ekonomik sorunlar aşılmaya çalışılmıştır. Sürecin sonunda, 4 Ağustos 1958 yılında TL’nin dolar karşısında 2,2 kat değer kaybettiği fiili devalüasyon kabul edilmiştir. TL’nin devalüasyonu ve sosyal harcamalarda kısıntıya gidilmesi koşuluyla Uluslararası Para Fonu (IMF) ile stand-by anlaşması imzalanmıştır. 1950’li yılların ikinci yarısında SSCB ile yakınlaşma çabaları ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde yaşanan bu gelişmelerin etkisi olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, DP yönetimi, bu sorunlar karşısında Batı ülkelerinin azalan desteğini bir nebze de olsa SSCB ile ikame etme arayışına girmiş ve Menderes’in Moskova ziyareti gündeme gelmiştir. 27 Mayıs sonrasında liberal politikalar yerini ithal ikameci sanayileşme politikalarına bırakmıştır. 1960-1962 yıllarında, Milli Birlik Komitesi döneminde yeni bir anayasa yapılmış ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1960 yılında Sovyetler Birliği tarafından sağlanan yardımlarla Sümerbank’a ait Beykoz Kundura ve Deri Eşya Fabrikasında genişletme çalışmaları yürütülmüştür. 1961 yılında ise 1957’de yapılan anlaşmada öngörüldüğü üzere Çayirova Cam Fabrikası üretime başlamıştır. TBMM Başkanı olarak daha önce Rusya’yı ziyaret eden Suat H. Ürgüplü, bu defa Başbakan sıfatıyla Ağustos 1965’te Rusya’ya ziyarette bulunmuştur. Türkiye, 1962 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine girmişti. İki 1963 yılında uygulamaya konulan üç beş yıllık planların temeli ithal ikameci sanayileşme politikasına dayanmaktadır. 1962-1976 yıllarını kapsayan bu dönemde önemli oranda üretim artışı sağlanmış, milli gelir artış oranı önceki döneme kıyasla oldukça yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Planlı kalkınma amacıyla uyumlu bir şekilde büyümeye en önemli katkı sağlayan sektör sanayi kesimi olmuştur (Boratav, 2003). Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında olduğu gibi sanayileşme aşamasında da Sovyetler Birliği tarafından yapılan mali ve teknik yardımların katkısı azımsanmayacak düzeydedir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Rusya ile ilişkileri geliştirmeye özen göstermiş ve İkinci Beş Yıllık Plan (1968-72) için de teknik ve mali destek konularında görüşmeler başlatmıştır. Bu görüşmeler sonucunda 1967 yılında imzalanan Ekonomi- Teknik İş birliği Antlaşması iki ülke arasında Soğuk Savaş sonrasında ekonomik ilişkiler açısından dönüm noktası niteliğindedir (Boratav, 2003: 110-111; Tokgöz, 2011: 9-10; Kasapsaraçoğlu, 2021: 202-203).

Siyasi ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmelere paralel olarak iki ülke arasındaki ticaret hacmi de hızlı bir artış göstermiştir. İkili ticaret hacmi 1954 yılında yaklaşık 8,5 milyon Dolar iken, 1964 yılında 17 milyon Dolar seviyesine çıkmıştır. Ardından önemli bir gelişme kaydeden ticaret hacmi, 1965 yılında 35 milyon Dolar düzeyine yükselmiş ve SSCB’nin dağıldığı 1991 yılına kadar da kısa süreli istisnai dönemler hariç artmaya devam etmiştir. 1965 yılından sonra gerek siyasi gerekse ekonomik ilişkilerde 1930’ların sonu ve 1950’lerin ilk yılları arasındaki gibi bir bozulma bir daha yaşanmamıştır. Bu dönemin başında, ilişkilerin gelişmesinde özellikle üst düzey ziyaretler büyük önem taşımaktadır. SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Aleksey Kosigin Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında, Türkiye’de sanayi tesislerinin kurulması konusunda SSCB’den 15 yıl vadeli %2,5 faiz ile 225 milyon dolar tutarında kredi alınması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Anlaşma ile İskenderun Demir Çelik Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Fabrikası, Manavgat Hidroelektrik santrali, Aliğa Petrol Üretim Tesisleri, Bandırma Asit Fabrikası, Artvin Ahşap Üretim Fabrikası, Oymapınar Hidroelektrik Santrali’nin yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye’de ilk planların uygulandığı 1930’lu yılların ardından

yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra SSCB'nin Türkiye'ye sanayileşme için yeniden teknik ve mali yardımlarda bulunduğu görülmektedir. 1969'da Aliğa ve Seydişehir tesislerinin, 1970 yılında ise İskenderun tesislerinin temelini atılması ve 1972 yılından itibaren üretim ünitelerinin aşamalı olarak işletmeye açılması ilişkilerin niteliğini gösteren diğer örneklerdir. Bir başka örnek, 1972 yılında Orhaneli Termik Santrali'nin inşaatı ile ilgili kredi sözleşmesinin imzalanmasıdır.² İskenderun Tesislerinin birinci fırınının açılışı 1975 yılında Demirel ile Başbakan Kosigin tarafından birlikte gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin, bu projeler için sağladığı kredileri Rusya'nın belirleyeceği ürünlerin ihracatı ile ödemeyi taahhüt etmesi aynı zamanda ikili dış ticarete de olumlu gelişmelere yol açmıştır. Başbakan Demirel'in Moskova'ya ziyareti ve bu ziyarette Rusların geliştirdiği bir buğday tohumunu Türkiye'ye getirerek kullanılmasını sağlaması, bu dönemde, ikili ilişkiler açısından önem taşıyan bir başka gelişmeydi (Tellal, 2000; Tokgöz, 2011; Aydın, 2021; İrs, 2021; Kasapsaraçoğlu, 2021).

1960'larda başlayan planlı dönemde iki ülke arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerdeki gelişmelere kıyasla, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminde Sovyetler Birliği'nin payının istikrarsız bir gelişme gösterdiği ve sınırlı kaldığı söylenebilir. Başka bir ifadeyle, siyasal ve ekonomik ilişkilerde olumlu gelişmelere rağmen Türkiye'nin dış ticaretinde ülkelerin payları açısından SSCB önemli bir konuma gelememiştir. İlişkilerin tekrar düzelmeye başladığı 1950'lerin ikinci yarısından sonra Türkiye'nin dış ticaret partnerleri arasında SSCB'nin payı 1960'ların ikinci yarısına kadar %2'nin altında kalmış, ardından artmaya başlamıştır. 1966 yılına kadar, sırasıyla ABD, Batı Almanya ve İngiltere Türkiye'nin en önemli ticaret partnerleri olarak ilk 3 sırada yer alırken, SSCB genelde ilk 10'a girememiştir. 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra SSCB'nin Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı (%3,41) yükselmeye başlamış ve istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 1972 yılında SSCB'nin payı %6,61 ile en yüksek seviyesine ulaşmış ve Türkiye'nin en büyük beşinci dış ticaret partneri olmuştur. 1974'ten sonra SSCB dış ticaret partneri olarak önemini yitirmeye başlamış ve sıralamada ilk 10 ülkenin dışında kalmıştır. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortağı ABD iken, 1970'li yıllarda Almanya'nın en önemli ülke konumuna yükselmiştir (Küçük, 2005: 509-510). Bu açıklamalar, Türkiye'nin sanayileşme alanında SSCB'den önemli miktarda mali ve teknik yardımlar sağlamasına karşılık, ithalat ve ihracatını büyük oranda Batılı ülkelerle gerçekleştirdiğini göstermektedir.

İki kutuplu dünyanın ortaya çıkmasından sonra Sovyetler Birliği'nin gerek genel olarak ekonomik ilişkileri gerekse dış ticaretinin Sosyalist ve COMECON (Council for Mutual Economic Assistance) üyesi ülkeler ile gerçekleştiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Batı ülkeleri ile dış ticaret oldukça sınırlıydı. Doğu Avrupa ülkeleri ile ekonomik entegrasyonu pekiştirmek amacıyla 1949 yılında kurulan COMECON üyeleriyle yapılan dış ticaretin payı genelde %50'nin üzerindedir. Ayrıca, 1946-1988 arasında SSCB'nin az gelişmiş ülkelerle dış ticareti toplam ticaretinin ortalama %10'u kadardır. Bu oran, 1960'lardan sonra artmaya başlamış, 1980'lerin hemen başında %14,2 ile en yüksek rakama ulaşmıştır. SSCB'nin bu ülkelerle dış ticaretinde Hindistan, Mısır ve Arjantin başta gelen ülkelerdi. 1960 yılı verilerine göre SSCB'nin toplam ihracatı 5,56 iken bunun sadece 337 milyon dolarlık kısmı Az Gelişmiş Ülkeler yapılmıştır. Buna karşılık 5,63 milyar dolarlık toplam ithalatın içinde Az Gelişmiş

² Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Sovyetler Birliği'nden alınan krediler Türkiye'de sanayi tesislerinin kurulması açısından büyük önem taşımıştır. Ancak planlı dönemde büyük boyutlara ulaşması bakımından Sovyetler Birliği'nden elde edilen ekonomik yardımlar dikkat çekicidir: "1967 yılında Seydişehir Alüminyum Tesisi için 62 milyon dolar ve İzmir Rafinerisi için 24 milyon 250 bin dolar değerinde iki proje kredisiyle başlayan ekonomik yardım 1969 yılında İskenderun demir-çelik için 101 milyon 130 bin dolarlık bir kredi ile devam ediyor. Aynı tesis için Sovyetler Birliği Türkiye'ye, 1970 yılında, 159 milyon 100 bin dolar değerinde yeni bir kredi açıyor. Ancak ne olgun kapitalist ülkelerden ne de olgun sosyalist ülkeden elde edilen krediler, 1950 yılları ile 1960 yıllarının başlarında sağlanan Amerikan iktisadi Yardımının önemine ulaşıyor" (Küçük, 1985: 403-404).

Ülkelerden yapılan ithalat sadece 337 milyon dolardır. Tablo 1'e göre 1960 yılında SSCB Türkiye'den sadece yaklaşık 5 milyon dolarlık ithalat yaparken, Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracatının değeri yaklaşık 5 milyon dolardır. Bu rakamlar, Rusya'nın toplam ihracat ve ithalatı içinde ihmal edilecek derecede düşüktür. Ayrıca belirtmek gerekir ki 1950'lerde ve 1960'larda SSCB'nin dış ticaretin büyümesi genel olarak son derece hızlıydı. 1955 yılı 100 olan için endeks değeri ihracat için 1960 yılında 171 ve 1965 yılında 260 değerine ulaşırken ithalat için 191 ve 253 seviyesine ulaşmıştır. Bu açıklamalar çerçevesinde, planlı sanayileşme döneminde Türkiye'nin SSCB ile hem ihracatı hem de ithalatının payının artması bir anlam ifade ederken, Rusya ekonomisi açısından bu gelişmenin ihmal edilecek düzeyde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, SSCB açısından, geliştirilen ilişkilerin ekonomik niteliğinden ziyade siyasi niteliğinin belirleyici olduğu sonucu çıkmaktadır (Başaran, 2010: 109-110; Hanson, 2014: 81-82).

Tablo 1'de yer alan veriler, Türkiye'nin SSCB'ye yaptığı ihracatın 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren düzenli bir şekilde sonra arttığını göstermektedir. 1964 yılında yaklaşık 10 milyon dolar tutarındaki ihracat, 1980'de yaklaşık 170 milyon dolar ve 1990'da ise 531 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık ithalat, aynı dönemde, ihracata göre kıyasla istikrarsız bir gelişme gösterse de benzer şekilde artarak 8 milyar dolar seviyesinden (1965) 1,3 milyar seviyesine (1990) yükselmiştir. İhracat ve ithalatın paylarına bakıldığında da benzer gelişmeler gözlenmektedir (Şekil 1). Ancak bu dönemde, 12 Eylül Askeri darbesi sonucunda iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulması ile birlikte, 1980'li yılların ortalarında hem ihracat hem de ithalatın payları azalmıştır. Başka bir ifadeyle, 1982-1988 arasında, iki ülke arasında ihracat ve ithalat miktar olarak artmasına rağmen, toplam pay olarak azalmıştır. 1985 yılında SSCB'de uygulamaya konulan Glasnost ve Perestroyka politikaları ile piyasa ekonomisinin temelleri atılmıştır. Bu sürecin sonuna doğru Türkiye'nin SSCB ilişkileri tekrar canlanırken hem ihracatı hem de ithalatının payı artmıştır (Aydın, 2021).

1960'lı yıllarda, Türkiye'de planlı ekonomi döneminde önemli ekonomik başarılar elde edilmişti. Ancak 1970'li yıllar hem dünya için hem de Türkiye için önemli toplumsal, politik ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı yıllar oldu. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sebebiyle Batı ile ilişkilerin gerilmesi ve ekonomik ambargoların gündeme gelmesi bu dönemin en belirgin özelliğidir. Türkiye'de 1970'lerin başında olumlu seyreden ekonomik göstergeler, 1973 yılında petrol krizinin patlak vermesiyle birlikte makroekonomik dengeler hızla bozulmuş ve ekonomik büyük bir kriz evresine girmiştir. Yaşanan bunalım, 1980 yılında IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen 24 Ocak İstikrar Programı ile aşılmaya çalışılmıştır. 24 Ocak kararları ile ekonomide ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerini ihracata dayalı liberal politikalara bırakmıştı. Türkiye'de liberalleşme süreci 12 Eylül 1980 yılında darbe ile iktidara el koyan askeri rejimin Başbakanlık müsteşarı T. Özal tarafından yürütülecekti. 12 Eylül rejiminin ilk yıllarında SSCB ile ekonomik ilişkilerde bir gerileme olmuşsa da kopma noktasına gelmemiştir. İki ülke arasında ihracat ve ithalat kısa süreli bir azalma göstermiş ardından yukarıda da belirtildiği gibi tekrar artmaya başlamıştır. Tablo 1'de yer alan verilere göre iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 1989 yılında 1,3 milyar dolar, 1989 yılında ise 1,7 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (Boratav, 2003; Kazgan, 2006).

12 Eylül 1980'de başlayan askeri darbeden 10 Mart 1981'de SSCB ve Türkiye arasında Seydişehir Alüminyum Fabrikasının Genişletilmesi konusunda anlaşma imzalanmış, 1982'de ise dış ticaretin artırılması için protokol yapılmıştır. Benzer şekilde aynı yıl içinde Ödemelerde Serbest Döviz Geçilmesine İlişkin Protokolün imzalanarak iki ülke arasındaki ticarete uygulanan takas (kliring) sistemi kaldırılarak serbest ticaretin önü açılmıştır. Ardından 1984 yılında Doğalgaz Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye her yıl belli bir miktar doğalgazı SSCB'den satın almayı, SSCB de Türkiye'den aynı miktarda ithalat yapmayı kabul etmiştir. Türkiye ve SSCB arasındaki ekonomik ilişkiler, M. Garbaçov'un 1985 yılında Komünist Parti genel sekreterliğine getirilmesinden itibaren daha da olumlu bir gelişme göstermeye başlamıştır. Dönemin Başbakanı T. Özal'ın 1986'da

SSCB'yi ziyaret etmesi ilişkilerin gelişmesi açısından bir başka önemli gelişme sayılabilir. SSCB'de sosyalizmin çözülmesinden kısa süre önce 1989 yılında, iki ülke arasında Sınır ve Kıyı Ticareti Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki ülke sınırındaki ticaret gelişmiş ve Sarp Sınır Kapısı ticaretin merkezi haline gelmiştir. 1989'da Sarp Sınır Kapısı'ndan geçen günlük araç sayısı 30 iken, 1991'de 1000'e çıkmıştır. 1990 yılı SSCB'de sosyalizmin çözülüş sürecinin hızlandığı bir yıldır. Bu yılda Sovyetler Birliği Komünist Partisi, anayasada değişiklik yaparak çok partili sisteme geçme kararı almış ve 1991'de Marksizm-Leninizm'in ilkelerini artık savunmadığını açıklamıştır. Bu karar ile birlikte, SSCB dağılmış ve 15 yeni bağımsız Cumhuriyet ortaya çıkmıştır (Tokgöz, 2011; Aydın, 2021; İrs, 2021; Kasapsaraçoğlu, 2021).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra resmi adıyla Rusya Federasyonu³ ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin hem kapsamı genişlemiş hem de derinliği artmıştır. Rusya'nın 1990 sonraki tarihi kabaca iki döneme ayrılabilir. Birinci dönem, planlı sosyalist ekonomiden kapitalist üretim tarzına daha doğrusu serbest piyasa ekonomisine geçişin sağlandığı 1990'lı yıllardır. Bu döneme, Rusya'da siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar damga vurmuştur. 1999 yılında Putin yönetiminin başlamasının ardından başlayan ikinci dönemde siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmış ve 1990'lı yıllardaki sorunlar giderilmiştir. İlk dönemde Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerde "laleli piyasası" olarak da bilinen "bavul ticareti" ön plana çıkarken, ikinci dönemde Rusya'dan gelen turistlerin Türkiye ekonomisi açısından önemli bir döviz geliri sağlaması dikkat çekmektedir. Ayrıca, 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin Rusya'da inşaat alanındaki yatırımları düzenli bir şekilde artmış ve 2000'li yıllarda Rusya müteahhitlik-inşaat hizmetlerinde Türkiye'nin en önemli pazarı konumuna gelmiştir. Buna karşılık Akkuyu Nükleer Santrali başta olmak üzere Rusya'nın da Türkiye'de önemli yatırımları gerçekleşmiştir. İkili ticaret hacmi de hızla büyümüş ve Rusya son dönemlerde Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında sık sık birinci sırada yer almıştır (Canşen, 2011; Özel ve Gökçe, 2019; Aydın, 2021; Aydın, 2022).

5. Sonuç

Cumhuriyetin 100. yılında açıklanan son dış ticaret verileri, Türkiye'nin ithalat yaptığı ülkeler arasında Rusya'nın birinci sırada yer aldığını ortaya koymaktadır. İki ülke arasında ekonomik ilişkiler ve özellikle dış ticaret, zaman zaman istikrarsız bir seyir izlese de son 20 yılda ivme kazanmıştır. Ancak bu gelişmenin önemli sebeplerinden birisi, iki ülkenin tarihsel olarak kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkilerin niteliğidir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çözülmesi ve birliği dağılması ile birlikte yeni adıyla Rusya Federasyonu serbest piyasa ekonomisine geçmiştir. 1990'lı yıllar Rusya'da kapitalist üretim ilişkilerinin başladığı ve geçiş ekonomisi olarak adlandırılan bir dönemdir. Bu dönemde, Türkiye'nin Rusya ile ekonomik ilişkileri büyük oranda henüz SSCB dağılmadan önce gerçekleştirilen anlaşma ve protokollere uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, 1980'li yıllarda gerçekleştirilen ikili anlaşmaların Rusya Federasyonu ile ekonomik ilişkilerin temelini oluşturduğu söylenebilir.

Siyasal rejim 1990'lı yıllarda radikal bir şekilde değişirken Türkiye ile ilişkilerin istikrarını koruması, ikili ilişkilerin tarihsel olarak ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişkilerin temelinin Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın başladığı yıllarda oldukça güçlü bir şekilde atıldığı görülmektedir. Bir taraftan saltanata karşı mücadele verirken bir taraftan da emperyalist Batı ülkelerine karşı bağımsızlık mücadelesi yürüten Ankara Hükümeti ile Çarlık Rejimini devirerek Sovyetler

³Birliğin dağılmasıyla birlikte SSCB'yi oluşturan üyelerden, Rusya dışında, kurulan diğer yeni ülkeler: Doğu Avrupa'da Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova; Baltık bölgesinde Letonya, Estonya, Litvanya; Kafkasya'da Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Orta Asya'da Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan. Bu ülkelerin kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan oldukça farklı olması, ayrıca ırk olarak Slavlar, Ruslar, Gürcüler, Türkler ve Ermeniler, din olarak ise Ortodokslar, Katolikler, Müslümanlar ve Gregorian olması birliğin boyutlarını göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir (Gürbüz ve Karabulut, 2008: 2).

Birliği'ni kuran Moskova Hükümeti arasında ilk yıllardan itibaren hem siyasi hem de ekonomik alanda önemli ve olumlu ilişkiler kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti henüz kurulmadan önce Ankara hükümeti Sovyetler Birliği arasında önemli yazışmalar ve görüşmeler gerçekleşmiş, bunların ardından 1921 tarihli Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile iki ülke arasındaki fiili dayanışma resmîyet kazanmıştır. 1930'lu yılların sonuna kadar görece istikrarlı bir seyir izleyen ilişkiler 2. Dünya Savaşı ile kesintiye uğramıştır. Ancak bu gerginlik dönemi uzun sürmemiş, iki ülke arasında 1950'li yılların ikinci yarısında tekrar görüşmeler başlamıştır. 1960'lı yıllarda Türkiye'de planlı kalkınma döneminde ekonomik ilişkiler ivmelenmiş ve geçmiş dönemdeki niteliğine tekrar kavuşmuştur. 1960'lı yıllarda başlayan planlı dönem, Türkiye ekonomisinde ikinci planlı dönemdir. İlk 1930'lu yıllarda uygulanmış ve kısa sürmüştür. Her iki dönemde de Türkiye ekonomisi özellikle sanayi alanında önemli gelişmeler kaydederken SSCB'nin desteği büyük bir rol oynamıştır. 1930'lu yıllarda dünyada planlı ekonomiyi uygulayan ikinci ülke Türkiye, bu konuda ilk olan SSCB'nin teknik ve beşerî deneyimlerinden yararlanırken, aynı zamanda SSCB'den mali yardım da almıştır. Benzer şekilde 1960'lı yıllarda da SSCB, Türkiye'nin planlı sanayileşme sürecinde önemli, büyük projelerinin hayata geçirilmesinde hem mali hem de teknik destek vermiş, kredilerin de Türkiye'nin ihracatı ile karşılanmasını kabul etmiştir. Demir Çelik Fabrikası, Alüminyum Fabrikası, Hidroelektrik santrali ve Petrol Üretim Tesisleri gibi birçok önemli tesisin kurulmasında SSCB'nin önemli katkıları olmuştur. Bu yıllarda, ekonomik ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanırken, dış ticarete de kayda değer artışlar gerçekleşmiş, iki ülke arasındaki ticaret hacmi hızla büyümüştür. Ancak, ekonomik ilişkilerle kıyaslandığında, Türkiye'nin dış ticaret partnerleri arasında, ABD, Almanya ve İngiltere ilk sırada yer alırken, SSCB en fazla 5 sıraya kadar yükselmiştir.

1970'lerin sonuna gelindiğinde yaşanan ekonomik sorunlar Türkiye'de devalüasyona yol açmış ve ardından uygulamaya konulan ekonomide liberalleşmeyi ve dışa açılımı temel alan 24 Ocak İstikrar Programı 12 Eylül 1980 yılında darbe ile yönetime el koyan askeri rejim altında hayata geçirilmiştir. Birincisi 12 Eylül Darbesi ABD tarafından desteklenmiş, ikincisi askeri yönetim döneminde uygulanan 24 Ocak Kararları ile Türkiye'nin Batı ülkeleri ile ekonomik entegrasyonu hızlanmıştır. Ancak buna rağmen Türkiye-SSCB arasında ekonomik ilişkiler kesilmemiş, dönemin Başbakanı Özal'ın Moskova ziyareti ile daha da canlanmıştır. Sonuç olarak, NATO üyesi ülkeler arasında SSCB ile ilişkiler açısından Türkiye'nin özel bir konuma sahip olduğu ve bunun kökenlerinin de Cumhuriyetin kuruluş yıllarına uzandığı görülmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akın, F. (2017). İkinci dünya savaşı sonrası yeni dünya düzeni ve Türkiye, *İş ve Hayat*, 3(5): 119-135.
- Aydın, Y. (2021). Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında dış ticaretin yapısı ve gelişimi, *Rusya Araştırmaları Dergisi*, 0(6), 154-176.
- Aydın, Y. (2022). On the development and structure of foreign trade in Russia, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(38): 104-116.
- Balta, E. & Özkan, B. (2016). Türkiye - Rusya ilişkilerine 'tarih' ile bakmak, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2016-RR 01, 11.07.2023, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10005-turkiye-rusya-iliskilerine-tarih-ile-bakmak>
- Başaran, A. (2010). SSCB dış ticaret rejiminden Rusya Federasyonu dış ticaret rejimine geçiş, *Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996*, *Avrasya Etüdlere*, 37(1): 101-134.
- Benhür, Ç. (2008). 1920'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri: kronolojik bir çalışma, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, 0(24): 277-313.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002. (7. Baskı)*, İmge Kitabevi Yayınlar, Ankara.
- Canşen, E. (2011). Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na doğru değişimin yan etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(24): 79-88.
- Durmuş, S. & Aydemir, N. K. (2016). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1938), *KAÜİİBFD*, 7(12), 155-167.
- Ertem, B. (2013). İkinci dünya savaşı sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile yakınlaşmasına etkileri, *Turkish Studies*, 8(7): 157-183.
- Giritli, I. (1970). Turkish-Soviet relations, *India Quarterly: A Journal of International Affairs*, 26(1): 3–19.
- Göktepe, C. (2005). The Cyprus crisis of 1967 and its effects on Turkey's foreign relations, *Middle Eastern Studies*, 41(3): 431-444.
- Gürbüz, M. & Karabulut, M. (2008). SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan ülkelerde ortalama yaşam süresi ile sosyo-ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2008, 6 (1): 69-83.
- Hanson, P. (2014). *The rise and fall of the the Soviet economy: An economic history of the USSR 1945*, Routledge, New York.
- Hirst, J. S. (2013). Transnational anti-imperialism and the national forces Soviet diplomacy and Turkey, 1920 – 23, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 33(2): 214-226.
- İrs, y. (2021). Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkiler (1920-1991), *Bilim ve Aydınlanma*, 12.07.2023, <https://bilimveaydinlanma.org/turkiye-ile-sovyet-sosyalist-cumhuriyetler-birligi-arasindaki-ekonomik-iliskiler-1920-1991/>
- Isachenko, D. (2021). Türki und Russland: Die Logik einer konflikträchtigen Zusammenarbeit, *SWP-Studie 16*, Berlin, 08.07.2023, <https://ideas.repec.org/p/zbw/swpstu/162021.html>
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*, (3. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kasapsaraçoğlu, M. (2021). “Siyasi Gerginlikten Ekonomik İşbirliğine: Soğuk Savaş Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1945-1991)” (Ed. İlyas Topsakal ve Alperen Kürşad Zengin), Türkiye-Rusya İlişkileri: Dünü, Bugünü ve Yarını, ss. 195-213, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Kurban, V. (2014). 1950-1960 yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 14(28): 253-282.

Küçük, Y. (1971). 100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Çek Yayınevi, İstanbul.

Küçük, Y. (1985). Planlama, Kalkınma ve Türkiye. (4. Baskı). Tekin Yayınevi, İstanbul.

Küçük, Y. (2005). Türkiye Üzerine Tezler 2: 1908-1978, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Oran, B. (1970). Türkiye'nin 'Kuzeydeki büyük komşu' sorunu nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970), A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 25(1): 41-93.

Özel, Soli & Gökçe, U. B. (2019). Türkiye-Rusya ilişkilerinin ekonomik boyutu, EDAM Dış Politika & Güvenlik 11, 10.07.2023, <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/08/soli-gokce-the-economy-Chrest-Rusya-TR-1.pdf>

Tellal, E. (2000). SSCB - Türkiye İlişkileri: 1953-1964, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:26, Ankara.

Tokgöz, E. (2011). Dünden bugüne Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinde üç büyük dönem, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1): 6-14.

Topal, C. (2018). Türk-Rus ilişkileri ve Moskova Anlaşması, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 4(6): 313-330.

Topsakal, İ. (2016). Tarihi süreçte Türkiye-Rusya ilişkileri, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3(2): 33-53.

Yılmaz, s. & Yakşi, A. (2016). Osmanlı Devleti'nden günümüze Türk-Rus ilişkileri, TYB AKADEMİ, 6(17): 9-57.

TÜİK - Türkiye İstatistik Kurumu (2014). İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Yayın No: 4361, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.